

Text, language and environment: From Ecocriticism to EcoLinguistics

Vol. 15, No. 6, Tome 84
pp. 373-403
January & February
2025

Sadeq Rashidi

Abstract

Literary theory as a whole examines the relationship between authors, texts, and the world. In most literary theories, "world" is synonymous with community - the social sphere. Environmental critique and green studies extend the concept of "world" to include the whole environment. If we agree with the first law of the environment, that everything has to do with something else, we must say that literature as a linguistic text does not float at a higher level than the physical world, as an aesthetic element, but literature actually plays a role in a complex world. It plays a world in which energy, objects and ideas interact. For this reason, today, language and how it is used can serve as a metaphorical and symbolic representation of nature, as well as have a critical orientation towards environmental crises. This article, which is a qualitative research, has dealt with the relationship between linguistic text and the environment through analytical methods, and by analyzing the intellectual and theoretical frameworks of environmental critique, has also considered the issue of environmental linguistics. Examples discussed in this article include examples of poetic literature and dramatic literature. In fact, the main issue of this article is related to the key question of how the linguistic text (literature) can deal with the environmental crises of the contemporary world beyond the classical methods of literary criticism. It is an important human issue to assume linguistic responsibility.

Keywords: Language, text, environment, ecocriticism

Received: 21 May 2022
Received in revised form: 12 June 2022
Accepted: 24 June 2022

* Assistant Professor, Department of art education. Farhangian University. Tehran, Iran
Email: s.rashidi@cfu.ac.ir; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5763-7075>

1. Introduction

Ecocriticism refers to the combination of ecology and criticism. That is, eco is taken from Ecology and Criticism, which is equivalent to criticism. Some translators and researchers have translated ecology into ecology and thus, ecocriticism has also been translated into ecological criticism. This is despite the fact that Bom means region, land, etc., and it is different from what is actually found in the sources and researches related to environmental criticism, and it is not a suitable equivalent for the content and goals of this type of criticism. As we will mention later, the issue of environmental criticism is beyond the discussion of the region or the region and the territory. In this type of criticism, all environmental factors and elements that have a mutual effect on each other and put the environment under the radius are also considered. Among the most important reasons for the formation of environmental criticism, we can consider the anthropocentric view in different periods, the environmental crises in the 20th century, the domination of technology over human life, and the transformation of natural structures. Since the 1980s, there have been many concerns and attentions towards the environment in Western countries, and today they have become an important topic in the world media. We believe that in order to participate in the issues and problems caused by environmental crises, by adopting different approaches to the issue of language and literature and their relationship with the environment, from the point of view of environmental criticism, we should examine the concerns of writers and critics and even raise a fundamental question that What is the duty of literature and art in the face of environmental crises? As a rule, the environmental ethical system should be formed in a global way so that when faced with environmental problems, its human consequences can be solved. Because we live in a global ecosystem with human differences between us. But we all have a responsibility regarding the environment.

Research Question(s)

How is nature represented in poetry?

What is the role of physical contexts in the plot of the novel?

2. Literature Review

The beginning of this discipline is from the Anglo-American tradition, and its development started at the same time as entering the environmental field in the form of scientific discourse in 1960, and in fact, the beginning of supporting environmental ethics can also be seen from the 1960s, which was accompanied by the growth and promotion of environmental movements. (Holden, 2003). Since the topic of environmental criticism is more or less a new topic in Iran, the number of published research works is not very significant, however, I have written some scientific works related to this article and topic in the Literature Review section.

3. Methodology

This article, which is a type of qualitative research, has dealt with the relationship between linguistic text and environment with a descriptive-analytical method, and has examined the issue of environmental linguistics by analyzing the intellectual and theoretical frameworks of environmental criticism. The examples discussed in this article include examples of poetic literature and dramatic literature.

4. Results

Environmental criticism seeks to defamiliarize the environment and make writers responsible for their living environment as citizens. Along with urban studies, this critical approach also deals with the representation of urban spaces from different perspectives, and from a perspective, it calls for a human perspective on the shaping of the environment and culture for the experience of empathetic and ethical living of humans together. Human responsibility towards nature and environment is part of the moral approach of the linguistic text. At least implicitly, in the language text, it can be shown how the environment is taken for granted and unchangeable in some ways. Meanwhile,

the environment is a changeable and dynamic process. If a linguistic text does not meet such predetermined standards, then the role of environmental criticism is to show how and where these conditions are not met. Practically, the ethical and political agenda of environmental criticism and the negation of humanism are the common features of different branches of environmental criticism and even environmental linguistics. Environmental linguistics and environmental criticism work in the form of modern criticism. In general, environmental linguistics and environmental criticism are fields that lead us to the field of posthumanism. Post-humanism considers how injustice and oppression of nature has caused numerous human and social problems. In other words, humanists use a radical approach to destabilize human dominance over nature. Environmental criticism has initially focused on linguistic texts. First of all, it deals with the naturalism of the poems of the romantic period and then with all the texts that represent nature. The main goal is to dissect and see such representations of nature and show how the hidden assumptions of these different human discourses fuel environmental problems. Activists of ecological criticism and ecological linguistics are very interested in demolishing or reconstructing the binaries of human/animal and human/nature. Today, language, text and environment have a dialectical relationship and literature can play another role in this communication cycle. In fact, in the context of environmental linguistics studies and environmental criticism, it is indicated how contemporary literature is able to react to the representation of the critical situation of the environment and also deal with this issue with a critical attitude of how language in literature has been able to make nature It becomes something artificial, unchangeable, abstract and dreamy, while the reality outside the literary world is a destructive and disturbing space. A series of critical reactions in the analysis of literary language and its relationship with the environment today and in the future can turn literature into a practical and active linguistic text, and environmental criticism can also criticize the hidden layers of romantic literature's exposure to the environment. Therefore, environmental criticism in literature has both purely analytical and critical aspects.

دوما هنامه بین‌المللی

۱۵، ش ۶ (پیاپی ۸۴)، بهمن و اسفند ۱۴۰۳، صص ۳۷۳-۴۰۳

مقاله پژوهشی

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.182.4>

متن، زبان و محیط زیست:

از نقد زیست‌محیطی تا زبان‌شناسی زیست‌محیطی

صادق رشیدی*

استادیار گروه آموزشی آموزش هنر، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۳۱

چکیده

نظریه ادبی در کل، ارتباط میان نویسندگان، متون و جهان را بررسی می‌کند. در بیشتر نظریه‌های ادبی «جهان» با اجتماع یا سپهر اجتماعی مترادف است. نقد زیست‌محیطی و مطالعات سبز، مفهوم «جهان» را گسترش می‌دهد تا کل محیط زیست را دربر بگیرد. اگر با اولین قانون محیط زیست موافقت کنیم، که هر چیزی با چیز دیگری ارتباط دارد، می‌توانیم به‌عنوان فرضیه در این تحقیق بگوییم که ادبیات به‌عنوان متن زبانی در سطح بالاتر از دنیای فیزیکی، مانند عنصری زیبایی‌شناختی شناور نیست، بلکه ادبیات در واقع نقشی را در دنیای پیچیده جهانی بازی می‌کند که در آن انرژی، اجسام و ایده‌ها با هم تعامل دارند. از این رو امروز، زبان و چگونگی کاربرد آن، می‌تواند در خدمت بازنمایی استعاری و نمادین طبیعت و نیز دارای جهت‌گیری انتقادی در قبال بحران‌های زیست‌محیطی باشد. این مقاله که از نوع تحقیقات کیفی است با روش توصیفی - تحلیلی به رابطه متن زبانی و محیط زیست پرداخته است و با تحلیل چارچوب‌های فکری و نظری نقد زیست‌محیطی، موضوع زبان‌شناسی زیست‌محیطی را بررسی کرده است. مصادیق مورد بحث این مقاله شامل نمونه‌هایی از ادبیات شعری و ادبیات نمایشی است. در واقع هدف اصلی این مقاله، با این پرسش کلیدی گره خورده است که متن زبانی (ادبیات) چگونه می‌تواند فراتر از روش‌های کلاسیک نقد ادبی، بحران‌های زیست‌محیطی جهان معاصر را مورد توجه قرار دهد و در مقابل این مسئله مهم بشری، مسئولیت زبان‌شناختی را برعهده بگیرد.

واژه‌های کلیدی: زبان، متن، محیط زیست، اکوکریتیسیم، نقد زیست‌محیطی.

E-mail: s.rashidi@cfu.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

اکوکریتیسیم به ترکیب اکولوژی و کریتیسیم اشاره دارد. یعنی eco از اکولوژی Ecology گرفته شده و Criticism که معادل نقد است. برخی از مترجمان و محققان اکولوژی را به بوم‌شناسی ترجمه کرده‌اند و بنابراین، اکوکریتیسیم را نیز به نقد بوم‌شناختی برگردانده‌اند. این در حالی است که بوم به معنای ناحیه، سرزمین و از این قبیل است و با آنچه درحقیقت در منابع و پژوهش‌های مربوط به نقد زیست‌محیطی آمده متفاوت است و معادل مناسبی برای محتوا و اهداف این نوع از نقد نیست. همان‌طور که بعدها نیز اشاره خواهیم کرد، مسئله نقد زیست‌محیطی فراتر از بحث ناحیه و یا منطقه و سرزمین است. در این نوع نقد تمام عوامل و عناصر زیست‌محیطی که بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند و محیط زیست را تحت شعاع قرار می‌دهند، نیز مدنظر است. ازجمله مهم‌ترین دلایل شکل‌گیری نقد زیست‌محیطی را می‌توان، نگاه انسان‌محورانه در دوره‌های مختلف، بحران‌های زیست‌محیطی در قرن بیستم و تسلط فناوری بر زندگی انسان و تغییر شکل ساختارهای طبیعی دانست. از دهه ۱۹۸۰ میلادی، دغدغه‌ها و توجهات بسیاری نسبت به محیط زیست در کشورهای غربی به وجود آمده است و امروز به موضوعی مهم در رسانه‌های جهان تبدیل شده‌اند. ما معتقدیم برای مشارکت در طرح مسائل و مشکلات ناشی از بحران‌های زیست‌محیطی، می‌بایست با اتخاذ رویکردهای مختلف به موضوع زبان و ادبیات و نسبت آن‌ها با محیط زیست، از منظر نقد زیست‌محیطی، دغدغه‌های نویسندگان و منتقدان را بررسی کرد و حتی پرسش بنیادینی مطرح کرد مبنی بر اینکه به‌راستی وظیفه ادبیات و هنر در مقابل بحران‌های زیست‌محیطی، چیست؟ قاعداً باید نظام اخلاقی زیست‌محیطی به‌صورت جهانی تشکیل شود تا در مواجهه با مشکلات زیست‌محیطی بتوان پیامدهای انسانی آن را برطرف کرد، زیرا ما در یک سپهرزیست جهانی با تفاوت‌های انسانی بین خودمان زندگی می‌کنیم. اما در خصوص محیط زیست، مسئولیت همگانی داریم.

برخی از مهم‌ترین سؤالات که در این مقاله می‌توان به آن‌ها توجه کرد عبارت‌اند از: طبیعت چگونه در شعر بازنمایی می‌شود؟ زمینه‌های فیزیکی در طرح داستانی رمان چه نقشی دارند؟ و برای پاسخ به این سؤالات تبیین سازوکار رابطه متن ادبی و محیط زیست یکی از اهداف اصلی این مقاله است.

بنابراین در این راستا می‌توانیم این فرضیه را مطرح کنیم که ادبیات به‌عنوان متن زبانی در

سطحی بالاتر از دنیای فیزیکی، مانند عنصری زیبایی‌شناختی شناور نیست، بلکه ادبیات در واقع نقشی را در دنیای پیچیده جهانی بازی می‌کند که در آن انرژی، اجسام و ایده‌ها با هم تعامل دارند.

برای اثبات چنین فرضیه‌ای و برای پاسخ به سؤالات مورد نظر، با رویکرد کیفی و روش‌های تحلیلی این مقاله به نگارش درآمده است.

۲. پیشینه پژوهش

از آنجایی که موضوع نقد زیست‌محیطی، در ایران موضوع کم‌وبیش جدیدی است، تعداد آثار پژوهشی منتشرشده، چندان قابل‌توجه نیست، با این حال به بررسی تعدادی از آثار مهم داخلی می‌پردازیم. منابعی معتبر خارجی نیز به‌عنوان منابع اصلی این مقاله استفاده شده‌اند.

ذکوت (2010)، در تحلیل صورت و محتوای آثار ادبی به اصول، روش‌شناسی و کاربرد نظریه ادبی بوم‌نقد پرداخته و تعاریف بوم‌نقد از دیدگاه صاحب‌نظران مختلف را بررسی کرده است. در ادامه، به موقعیت رویکردهای گوناگون بر طیف بوم - نقد بین دو منتها، که یکی ساخت‌گرایانه و متأثر از پساساختارگرایی و دیگری قائل به اندیشه ساخت‌گرایانه واقعیت‌عینی و محاکات است، پرداخته است.

پارساپور (2012) معتقد است که واکنش شاخه‌های مختلف علوم انسانی به بحران زیست‌محیطی، به شکل‌گیری مباحث میان‌رشته‌ای تازه‌ای از جمله زبان‌شناسی زیست‌محیطی با زیرشاخه‌هایش، اخلاق زیست‌محیطی و نقد قوم‌گرا در حوزه ادبیات منجر شد. وی به معرفی گرایش‌های قوم‌گرا در حوزه زبان‌شناسی، دین و اخلاق پرداخته، سپس نقد قوم‌گرا و موضوعات و روش‌های آن را تبیین و در پایان اصطلاح زمینه که حلقه اتصال این نقد با رویکردهای گذشته نقد ادبی است - و نیز تفاوت حوزه معنایی و اهمیت این اصطلاح را در نقد بوم‌گرا توضیح می‌دهد.

کیان‌پور و فیاضی (2017) براساس رویکرد نقد بوم‌گرا و پیکره‌ای از اشعار گیلکی دو دهه اخیر، به مطالعه اشعار گیلکی شاعران گیلکی‌سرای امروز، به بررسی اشعار گیلکی زیست‌بومی، به چگونگی استفاده از عناصر و تصاویر طبیعی در راستای تجلی رابطه انسان و طبیعت پرداخته‌اند.

شعیری و سیدابراهیمی (2019) نشان داده‌اند که چگونه حضورها متکثرند و درون زمان و مکان، در طول فرایند کنشی رشد می‌کنند و امکان تکثیر و انتقال آن‌ها به گزاره‌های جدید فراهم می‌شود. رویکرد اصلی نویسندگان با تمرکز بر نشانه انسان‌شناسی و پدیدارشناسی حضور شکل گرفته است. همچنین با استفاده از روش تحلیل کیفی تلاش کرده‌اند تا نظریه نشانه بوم زیست ادبی را با تکیه بر دیدگاه مزولوژیک برک و زنجیره ترانسان مکانی ارائه دهند. شعیری و حیدری جامع بزرگی (2019) در تحلیل شخصیت رند و بررسی حوزه عمل او، نه به یک شخص، که به بررسی یک گفتمان پرداخته و اشاره کرده‌اند که او دیگر شخص نیست بلکه گفتمانی است که خود راهبری جریان سخن و زیستن را برعهده دارد.

معینی و همکاران (2021) به مسئله ضرورت‌ها و الزامات نقد زیست‌محیطی با نگاهی به کاستی‌های آن در مقالات ایرانی پرداخته‌اند. نویسندگان با مرور آرای نظریه‌پردازان برجسته جهانی و ارزیابی تعدادی از مقالات منتشرشده در ایران در زمینه نقد بوم‌گرا، تلاش کرده‌اند مشکلات و نواقص این نقد و قوت‌ها و ضعف‌های آن واکاوی کنند. نبود شناخت صحیح از مفهوم بوم نقد و محیط زیست، بی‌توجهی به ارزش و جایگاه ذاتی جهان غیرانسانی فارغ از نگاه انسان‌مدارانه، نادیده گرفتن جنبه‌های میان‌رشته‌ای نقد بوم‌گرا بخشی از مشکلاتی است که در ایران متوجه نقد زیست‌محیطی است.

پارساپور (2021) در کتاب *اخلاق زمین: نقد متون عرفانی و ادبی با رویکرد اخلاق زیست‌محیطی* به بحث و بررسی اخلاق زیست‌محیطی به‌عنوان رشته‌ای در فلسفه پرداخته است که به مطالعه رابطه اخلاقی انسان با محیط زیست و عناصر غیرانسانی‌اش و نیز ارزش و جایگاه اخلاقی آن‌ها توجه نشان داده است. شکل‌گیری این شاخه از فلسفه کاربردی، خود بیانگر بی‌کفایت اخلاق سنتی غرب در شکل‌دهی رابطه صحیح میان انسان با طبیعت است.

مقداری و یوسفی (2022) در مقاله «تحلیل گفتمان انتقادی متون تبلیغاتی مدارس طبیعت: با رویکرد زبان‌شناسی زیست‌محیطی» به تحلیل انتقادی متون تبلیغاتی مدارس طبیعت پرداخته‌اند و به این سؤال پاسخ دادند که متون تبلیغاتی مدارس طبیعت چه دیدگاهی را نسبت به محیط زیست ترویج می‌دهند. نتایج نشان داد این مدارس در تغییر نگرش انسان نسبت به محیط زیست نقش اساسی دارند و کودکان را به حفاظت از طبیعت سوق می‌دهند.

۳. چارچوب نظری: مطالعات سبز و نقد زیست‌محیطی

سرآغاز این رشته از سنت انگلیسی‌آمریکایی، و توسعه خود را هم‌زمان با ورود به حوزه زیست‌محیطی در قالب گفتمان علمی در ۱۹۶۰ شروع کرد و در واقع شروع پشتیبانی از اخلاق زیست‌محیطی را نیز از دهه ۱۹۶۰ که با رشد و ترویج جنبش‌های زیست‌محیطی همراه بود می‌توان مشاهده کرد (Holden, 2003, p.97). حامیان محیط زیست و پژوهشگران این حوزه، در اواخر دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، آثار قابل‌توجهی را درباره نظریه محیط زیست و نقد زیست‌محیطی منتشر کرده‌اند. هرچند به دلیل نبود اقدامی سازمان‌یافته به منظور مطالعه جنبه زیست‌محیطی ادبیات، چنین آثار مهمی تحت عناوینی مانند پاستورالیسم، اکولوژی انسانی، منطقه‌گرایی، نوشتن در باب طبیعت و غیره تقسیم شده‌اند. به‌عنوان مثال ویلیامز منتقد مارکسیست بریتانیایی نقدی مهم و تأثیرگذار درباره ادبیات شبانی یا پاستورال به نام *روستا و شهر* (1973) نوشته است. این اصطلاح برای نخستین بار در سال ۱۹۷۸ م، توسط روئکرت^۱ به وجود آمد. در سال ۱۹۹۰ در دانشگاه نوادا^۲، گلو تفلتی اولین فردی بود که موضعی آکادمیک را به‌عنوان استاد ادبیات و محیط زیست اتخاذ کرد و دانشگاه نوادا موضع او را در آن زمان به‌عنوان جایگاهی فکری برای نقد زیست‌محیطی و حتی به‌عنوان یک انجمن مطالعه ادبیات و محیط زیست تثبیت کرد که به تنهایی با هزاران عضو در آمریکا شروع به کار کرده بود. از اواخر دهه ۱۹۹۰، شعبه‌های جدید این انجمن و سازمان‌های مربوطه در انگلیس، ژاپن، کره، استرالیا، نیوزیلند، تایوان، کانادا و اروپا تأسیس شد. در مجموع این نگرش به مجموعه‌ای از آثار ادبی خاصی که بعد از همایش سالانه ادبیات و محیط زیست در سال ۱۹۹۲ در آمریکا و سپس تشکیل انجمن جدیدی برای پژوهش در باب ادبیات و محیط زیست به نام (ASLE)^۳، مورد توجه قرار گرفت. اعضای این انجمن در سال ۱۹۹۳ تصمیم گرفتند نشریه‌ای را به نام *مطالعات بینارشته‌ای در ادبیات و محیط زیست (ISLE)*^۴، منتشر کنند. پس از گذشت مدت‌زمان شکل‌گیری چنین مطالعاتی در حوزه ادبیات، بسیاری از اندیشمندان این حوزه، معتقدند که نگرش انسان‌محورانه بشر، و نیز انسان‌محوری غربی، امکان تسلط بر طبیعت را فراهم ساخت. در حقیقت مهم‌ترین عامل بحران زیست‌محیطی، محوریت انسان در طول تاریخ غرب بوده است. در حال این رویکرد در نقد ادبی، در قرن بیستم بیشتر مورد توجه قرار گرفت، زیرا نظریه‌های

ادبی در قرن بیستم، متأثر از تحولات علمی بودند، در پژوهش‌های ادبی اثرات به‌کارگیری برخی از اصطلاحات علمی را می‌توان مشاهده کرد. مانند اصطلاحات گیاه‌شناسی در آثار سوراوو و مارک تواین که از نظریهٔ تکامل بهره گرفته است. همچنین در داستان‌های علمی تخیلی از دانش علمی برای تدارک شهر رؤیایی یا برهم‌ریزی آینده استفاده شده است (Glotfelty & Fromm, 1996, p.7). باری (2002) در تعریف نقد زیست‌محیطی می‌نویسد: تعریف ساده نقد زیست‌محیطی بر ارتباط بین فرهنگ و محیط فیزیکی دلالت می‌کند. اما آیا ما آن را باید نقد زیست‌محیطی بنامیم یا مطالعات سبز؟ گرارد (2004, p.5) در تشریح معنای نقد زیست‌محیطی در کتاب *اکوکریتیسیم* می‌نویسد: نقد زیست‌محیطی در تعریف گستردهٔ آن عبارت است از ارتباط میان ادبیات و محیط زیست و به‌عبارتی دیگر مطالعهٔ ارتباط بین مقولهٔ انسانی و غیرانسانی. نقد زیست‌محیطی مابین ادبیات و نظریه‌های فرهنگی معاصر قرار دارد، زیرا با علم اکولوژی ارتباط تنگاتنگی برقرار می‌کند. منتقدان این روش، ممکن است نتوانند حل‌کنندهٔ مشکلات اکولوژی باشند، اما باید تلاش کنند سواد و دانش اکولوژیکال خودشان را تا حد امکان ارتقا دهند. بنابراین، طبق تعریف گرارد، منتقد زیست‌محیطی ادبیات می‌بایست دانش خود در زمینهٔ محیط زیست را تا حد لازم بالا ببرد و با علم بر تغییرات اکولوژیکی در طول تاریخ و به‌ویژه دوران معاصر، ادبیات و هنر را با رویکردی انتقادی مطالعه و بررسی کند. در این بین، هنر و ادبیات دورهٔ مکتب رمانتیسیم، قادر است تا نمونهٔ خوبی برای به حاشیه راندن نگرش اومانستی ایجاد کند. چراکه در آثار هنری و ادبی نویسندگان این مکتب بود که طبیعت به‌صورتی مستقل مورد توجه واقع شد. گرارد در ادامهٔ مباحث خود، معتقد است که، مهم‌ترین چالش برای منتقدان نگرش نقد زیست‌محیطی، چشم بستن بر روی این موضوع است که طبیعت هم وجود واقعی خارجی دارد و هم به طرقی، ساختار فرهنگی می‌یابد. سپس می‌نویسد که بوئل (2001, p.6)، آن را یک اسطورهٔ ساختارگرایی متقابل می‌نامد که فرهنگ‌ها «تا حدودی» به محیط فیزیکی (طبیعی و ساخت انسان) شکل می‌دهند و «تا حدودی» به‌طور مداوم آن را دست‌کاری می‌کنند. بوئل بر روی عبارت «تا حدودی» تأکید بسیار دارد، به آن صورتی از التزام می‌بخشد و بنابراین نشان می‌دهد که هرگونه تغییری در محیط فیزیکی نیازمند حفظ جوانب زیست‌محیطی و سلامت آن است. از سوی دیگر، به‌واقع هدف منتقدان نقد زیست‌محیطی، از میان برداشتن تقابل بین فرهنگ / طبیعت و انسان / طبیعت است. پس توجه و تمرکز به

مسئله‌ای مهم در این نوع از نقد، یعنی برون‌رفت از دنیای محصور متن، چنان‌که در رویکردهای اولیه نظریه ادبی قرن بیستم هم ظاهر شد، باید مورد توجه قرار بگیرد.

سعید (1998) متن‌گرایی را خمیرمایه رازآلود و ضدعفونی‌شده نظریه ادبی می‌داند. نظریه ادبی در بیشتر مواقع، بخش‌هایی از متن را از محیط، وقایع و مفاهیم فیزیکی که آن را به‌عنوان ثمره کار انسان‌ها می‌تواند ملموس سازد جدا کرده است. گلو تفلتی و فروم (1996) در بخش مقدمه، در توضیح معنای نقد زیست‌محیطی می‌گویند: در تعریف ساده، نقد زیست‌محیطی به‌عنوان رویکرد میان‌رشته‌ای در مطالعات ادبی و هنری، و نیز به‌عنوان یکی از رویکردهای انتقادی نقد ادبی، به مطالعه ارتباط میان ادبیات و محیط فیزیکی می‌پردازد. دقیقاً به همان صورت که نقد فمینیستی زبان و ادبیات را از دیدگاهی جنسیت‌محور بررسی می‌کند و نقد مارکسیستی اطلاعاتی را درباره روش‌های تولید و طبقه اقتصادی در خواندن متون مربوط به آن ارائه می‌دهد، نقد زیست‌محیطی رویکردی «زمین‌بنیاد» را نسبت به مطالعات ادبی اتخاذ می‌کند. منتقدان محیط زیست و نظریه‌پردازان سؤالاتی از این قبیل را مطرح می‌کنند:

آیا ارزش‌های موجود برای ایفای نقش برای حل مشکلات زیست‌محیطی، همسو با دانش محیط زیست است؟

آیا استعاره‌های گوناگون درباره زمین بر رفتار ما نسبت به آن تأثیر می‌گذارد؟
چطور می‌توان نوشتن درباره ویژگی‌های طبیعت را به‌عنوان یک ژانر ادبی توصیف کرد؟
علاوه بر این آیا مکان فیزیکی نسبت به نژاد، طبقه خاص و یا جنسیت باید در گروه انتقادی جدیدی قرار بگیرد؟

آیا نوشتن مردان درباره طبیعت، نسبت به زنان متفاوت است؟
از چه راه‌هایی سواد بر ارتباط انسان با دنیای طبیعی تأثیر گذاشته است؟
مفهوم بیابان چطور با گذشت زمان تغییر کرده است؟
از چه راه‌هایی و تا چه حدی بحران محیط زیست در ادبیات معاصر و فرهنگ عمومی رخنه کرده است؟

علم اکولوژی چه تأثیری بر مطالعات ادبی دارد؟
چگونه این دانش به تنهایی آماده تحلیل ادبی است؟
چه پیوند متقابلی میان مطالعات ادبی و گفتمان محیطی در ارتباط با رشته‌هایی نظیر تاریخ،

فلسفه، روان‌شناسی، تاریخ هنر و اخلاقیات قابل‌تصور است؟

در همان‌جا، گلو تفتلی و فروم ادامه می‌دهند که برخلاف حیطه گسترده بررسی و سطوح مختلف تعریفات موجود، قسمت اعظم نقد زیست‌محیطی این فرضیه اثبات‌شده را به اشتراک می‌گذارد که فرهنگ انسان به دنیای فیزیکی متصل است، بر آن تأثیر می‌گذارد و از آن تأثیر می‌گیرد. نقد زیست‌محیطی موضوع مورد مطالعه را ارتباط میان طبیعت و فرهنگ، به‌خصوص زبان آثار تصنعی فرهنگ و ادبیات تلقی می‌کند. به‌عنوان موضعی انتقادی، قسمتی از این ارتباط در ادبیات و قسمتی دیگر به زمین مربوط است و به‌عنوان گفتمانی نظری در مورد انسان و غیرانسان گفت‌وگو می‌کند.

منتقدان زیست‌محیطی چیزهایی را که واجد ارزش‌های مهم زیست‌محیطی هستند بررسی می‌کنند، چیزهایی که آشکارا با واژه طبیعت معنا می‌شوند. مانند مطالعه و ارزیابی اینکه آیا «مکان» در دسته‌بندی‌های متمایزکننده‌ای، همانند طبقه، جنسیت و یا نژاد قرار می‌گیرد. آن‌ها درک انسان از صحرا (محیط‌های بکر) را مورد ارزیابی و آزمون قرار می‌دهند، تا بدانند روند تکوین و تغییر این موضوع در طول تاریخ چگونه بوده است، آیا مسائل اخیر زیست‌محیطی به‌درستی نمایانده شده‌اند و یا در فرهنگ عمومی و ادبیات مدرن به آن اشاره‌ای شده است؟ همچنین رشته‌های علمی دیگری همانند تاریخ، فلسفه، دانش اخلاق و روان‌شناسی توسط منتقدان زیست‌محیطی مورد توجه قرار می‌گیرند تا بدین‌وسیله به نقد زیست‌محیطی تا حد ممکن کمک کنند.

بیشتر آثار مربوط به نقد زیست‌محیطی، انگیزه مشترکی را دربر دارند: رسیدن به آگاهی نگران‌کننده در باب کاهش و محدودیت عمر محیط زیست، در زمانی که پیامدهای فعالیت‌های انسانی به اساس نظام‌های حمایتی حیات کره خاکی آسیب زده است. این دانش و آگاهی، جرقه اشتیاق صادقانه‌ای را به‌منظور کمک کردن به احیای محیط زیست (نه‌تنها در اوقات فراغت، بلکه در قلمرو جایگاهی که به‌عنوان استاد ادبیات داریم) در ما ایجاد می‌کند. ورسترا^۱ مورخ، این‌گونه استدلال می‌کند که پژوهشگران علوم انسانی نقش بسیار مهمی را ایفا می‌کنند؛ هم‌اکنون در حال رویارویی با بحران جهانی هستیم، البته نه به‌دلیل چگونگی عملکرد اکوسیستم‌ها، بلکه این بحران به‌دلیل عملکرد نظام‌های اخلاقی است. مدیریت این بحران نیازمند فهم دقیق ما تا حد ممکن، درباره تأثیر ما بر طبیعت و آگاهی از نظام‌های اخلاقی است و اینکه از این آگاهی استفاده

کنیم تا آن را بهبود ببخشیم. مورخان، همراه با پژوهشگران ادبی، انسان‌شناسان و فلاسفه البته قادر نیستند این بهبودسازی را انجام دهند، اما می‌توانند در فهم این آگاهی مؤثر باشند. (Worster, 1993, As cited in: Glotfelty and Fromm, 1996)

پژوهشگران ادبی در پرسش از مسائلی مانند ارزش، معنا، سنت، دیدگاه و زبان و نیز با استفاده از آن‌ها می‌توانند به حل مشکلات محیط زیست، کمک اساسی‌ای بکنند. تمرکز بر نقد زیست‌محیطی، در ابتدا اقدامی مهم است به این دلیل که توجه ما را به سمت مسائلی سوق می‌دهد که لازم است درباره آن بیندیشیم. افزایش آگاهی امر مهمی در این نقد به شمار می‌رود. منتقدان محیط زیست دیگران را تشویق می‌کنند تا درباره این مسائل فکر کنند: ارتباط میان انسان و طبیعت، معضلات اخلاقی و زیبایی‌شناختی ناشی از بحران محیط زیست و اینکه چگونه زبان و ادبیات ارزش‌ها را با معانی ژرف زیست‌محیطی انتقال می‌دهند.

در مقایسه با شکل‌های سیاسی دیگر روش‌های نقد، به‌طور هم‌زمان، نقد زیست‌محیطی روش‌ها و رویکردهای نظری را به‌صورت آزادانه از دیگر حوزه‌های ادبی، مطالعات علمی و اجتماعی، وام می‌گیرد. باوجود اینکه حیطة عملکرد این نقد فراتر از نویسندگی درباره طبیعت، شعر رمانتیک و ادبیات مرسوم برای استفاده در فیلم، تلویزیون، تئاتر و داستان‌هایی درباره حیوانات است، اما اختلاف کمی درباره اهداف اخلاقی و فلسفی مطالعات زیست‌محیطی وجود دارد. بنابراین، از سوی دیگر هدف مطالعات زیست‌محیطی فراهم‌سازی مقدمات لازم برای ایجاد نگرش جدید به طبیعت از جانب هنرمندان و نویسندگان، با ملاحظات زیست‌محیطی است، که به تغییر و اصلاح رفتار انسان در ساختارمند کردن فرهنگی طبیعت منجر دارد.

بوئل (2005) می‌نویسد: نقد زیست‌محیطی در تلاش است تا تصورات انتزاعی از محیط را به سمت مناسبات ملموس سوق دهد. این روابط ملموس باعث می‌شود تا علاقه و تمایل ما به سمت بازنمایی عناصر محیط زیست در انواع بازنمایی‌ها به نمایش درآیند. همه پژوهش‌ها در تفسیرهای هنرمندانه‌شان از محیط فیزیکی باید بعدها و البته هر چه زودتر به این پرسش پاسخ دهند که چه رابطه‌ای بین جهان متن، جهان تاریخی و تجربه زیسته وجود دارد؟ وی در ادامه می‌گوید، استدلال‌های نظری خیلی از منتقدان زیست‌محیطی، در همه حال، بدون توجه به ویژگی‌های مصنوعی بازنمایی متنی، تفکر ایدئولوژیک و دیگر عوامل تاریخ اجتماعی، متوجه ارجاعات متن به تخریب محیط فیزیکی و تعامل انسان با این محیط‌هاست. این‌ها منتقدان جهانی هستند. خیلی از

منتقدان زیست‌محیطی به دنبال فروپاشیدن دسته‌بندی‌های رسمی بین نوشتن خلاق، نقد، مطالعات زیست‌محیطی تخصصی و فعالیت‌های عمل‌گرایانه محیط زیستی هستند، به‌منظور نزدیکی و همسویی با طبیعت و محیط. خیلی از مشکلات زیست‌محیطی مهم و نگران‌کننده ما، تغییرات آب‌وهوایی، انقراض گونه‌ها، همگن کردن زیستی، عدم تنوع زیستی، از ژن‌ها گرفته تا گونه‌ها، همگی، معضلات جهانی محسوب می‌شوند. ضمن اینکه تنها یک اتمسفر جهانی و یک اقیانوس جهانی وجود دارد. اگر ما طالب هماهنگی در تمهیدات حفاظتی زیست‌محیطی این نظام‌های اخلاقی هستیم، با تمام وجود، کثرت‌گرایی و تعدد فرهنگی را تأیید می‌کنیم. ما باید صداهای زیادی را در هم گامی با طبیعت، هماهنگ کنیم، در غیر این صورت این صداهای گوناگون، تمهیداتی برای حفاظت از محیط زیست اتخاذ می‌کنند. بعضی اپرا می‌خوانند، بعضی جاز، پاپ، راک، رپ، همه در زمان واحد. علاوه بر حفظ جایگاه و ارزش برای هر نوازنده در گروه ارکستر، ما به عقلانیتی هم‌سطح با جایگاه رهبر ارکستر نیاز داریم، که همه نوازنده‌ها را به‌سوی سمفونی رهبری کند. با این نگاه، اگرچه ما انسان‌هایی گوناگون از حیث تفاوت‌های انسانی هستیم اما در جهان‌های (فرهنگی) مختلف و متنوع زندگی می‌کنیم، با این وجود، از یک گونه هستیم که به‌طور فراگیر در یک زیست‌کره یکپارچه اکولوژیک زندگی می‌کنیم و امروز (چه خوب چه بد، چه ما دوست داشته باشیم یا نه) تقریباً هر فردی واجد دو فرهنگ است. هر فردی ضمن اینکه عضو یک فرهنگ محلی است و در آن سهیم است (مسلماً، اکثر ما در چندین مورد عضو هستیم)، عضو دهکده جهانی فرهنگ هم است (Schilbrack, 2002, pp.158-62).

بنابراین، با این توصیفات، لزوماً نمی‌توان با چشم‌اندازهای اسطوره‌شناختی و غیرواقعی، طبیعت و محیط بکر و فیزیکی جهان زیستی بشر را با دریافت‌های شاعرانه و خیالی به تصویر کشید. در این مورد، تأکید ما بر نقش انتقادی، سازنده، و کاربردی مطالعات زیست‌محیطی است، چنان‌که گرار (2004, p.179) معتقد است در همه رویکردهای نقد زیست‌محیطی، این تصور مشترک است که محافظت از طبیعت در مقابل تهدیدات فرهنگی و صنعتی ارجح‌تر است. رابطه بین فرهنگ و طبیعت متغیر است و پذیرش این نکته باعث جلوگیری از تصورات سست و موهوم از طبیعت می‌شود، چنان‌که رمانتیک‌ها این‌گونه بودند. در این دیدگاه به نظر می‌رسد رویکردهای اسطوره‌شناختی، نمادین و شاعرانه نسبت به طبیعت به چالش کشیده می‌شوند.

۴. فرهنگ و طبیعت

آنچه در نقد زیست‌محیطی بیش از همه مورد توجه است، رابطه پیچیده و گاه چالش‌برانگیز بین فرهنگ و طبیعت است. مطالعه روابط بین فرهنگ و طبیعت نیازمند بحث‌هایی بین زمینه‌های مختلف علمی است، در برخی کشورها، نقد زیست‌محیطی ادبی، زیبایی‌شناسی زیست‌محیطی و روان‌شناسی محیطی تاکنون به‌طور جدی در چنین حوزه‌ای مشغول فعالیت هستند. این رویکردها برخلاف دوره‌های قبلی در نقد ادبی و نظریه‌های هنر و روان‌شناسی، به‌ترتیب، اقدام به تفسیر روابط بین انسان و طبیعت کردند.

به عقیده برخی از نویسندگان، بحران محیط زیست در ابتدا توسط سنت فرهنگی غرب، با جدا کردن فرهنگ از طبیعت و ترفیع فرهنگ به‌عنوان برتری اخلاقی در نظر گرفته شد که بعدها بر نقد زیست‌محیطی و فلسفه محیطی تسلط پیدا کرد. این نگرش انسان‌محوری^۷ در قالب مفهوم تراژیک از قهرمان شناسایی می‌شود که کشمکش‌های اخلاقی‌اش مهم‌تر از بقای صرفاً بیولوژیکی محض است (Meeker, 1997).

از کهن‌ترین روزگاران بر این باور بوده‌اند که طبیعت بهترین آموزگار و بهترین الگو برای هنرمند است و از کهن‌ترین دوران در آثار هنری همه اقوام و ملل، طبیعت بیش از هر چیزی آشکار شده است و این آشکارایی هرگز در دو نقطه از جهان همانند نیست ... تنوع آب‌وهوایی، گیاهی، جانوری و حتی انسانی (سنت‌ها، فرهنگ، دین و آیین و حتی باورهای بومی و خرافاتی) سبب شده است که هرگز در تجلی‌های هنری دو سرزمین طبیعتی مشابه بازنمایی نشده باشد و یا نشود و اگر تأثیرپذیری کمی نیز هست، به حالت استحاله و خودی‌شدن باشد (آیت‌اللهی، ۱۳۸۸، ص. ۱۵۲). پیداست که نگرش‌های اقتصادی بشر، و حتی بافت فرهنگی، در چگونگی بازنمایی طبیعت در آثار فرهنگی و هنری مؤثر بوده است و جهان‌بینی فرهنگ‌های گوناگون در مواجهه با طبیعت، طبیعت را متناسب با اقتضای نگرش آن‌ها بازتاب می‌دهد. آیت‌اللهی در ادامه می‌نویسد:

طبیعت بخشی از فضای بی‌نهایت گسترده شده یا «بی‌نهایت فضاست» برای مردم عادی یا همگان (ناهنرمند) فضا همان هوایی است که تنفسش می‌کنند، ولی برای هنرمند نه آن هوای تنفس‌شونده است و نه آنچه در واژه‌نامه‌ها و واژه‌شناسی از آن سخن می‌رود. فضای بی‌نهایت ذهن هنرمند است که برای آن توصیف و توضیح ویژه و مشخصی وجود ندارد. واژه بی‌نهایت خودش هم در فرهنگ‌های مختلف و نزد هنرمندان سرزمین‌های گوناگون تبیین و ادراکی ویژه دارد. این اختلاف

معنا در سرزمین‌های هم‌جوار، به دلیل تداخل فرهنگی نزدیکی‌هایی با هم دارند (همان، ص. ۱۵۲). گویدو و ایسن (2011، صص. ۲۵۹-۲۹۳) می‌نویسند: نوع بشر میان آنچه آن را طبیعت می‌خواند با آنچه فرهنگ می‌نامد به طرق مختلف ارتباط برقرار می‌کند در زندگی روزانه خود قطعاً می‌دانیم کجا می‌توان طبیعت را یافت و در کجا می‌توان به فرهنگ دست یافت. قطعه‌ای بکر و وحشی از جنگل که در دل طبیعت جای می‌گیرد در مقابل ساختمانی که از شیشه، آهن و سنگ مرمر درخشان ساخته شده و دست‌ساخته‌ای کاملاً فرهنگی و غیرطبیعی است، نمونه‌ای از دو قطب کاملاً متفاوت طبیعت و فرهنگ به شمار می‌روند. بی‌شک، این تمایز آشکار است، تمایز که به روش تجربی یا به عبارت دیگر از طریق حواس دیداری، بساواپی، شنوایی و دیگر نشانه‌های قابل‌درک، قابل‌تشخیص است. نخست به نظر می‌رسد این تمایز آشکار بدون دخالت انسان به وجود آمده است، در نهایت معلوم می‌شود که ریشه و منشأ آن منحصرأ انسانی است و همین امر ما را به تمایز طبیعت و فرهنگ در سطوح علمی بالاتر رهنمون می‌کند. در عین حال می‌پذیریم که تمامی موادی که برای خلق مصنوعات فرهنگی به کار می‌بریم، از «سپهر طبیعی» به دست آمده‌اند.

۵. متن و بازنمایی طبیعت

همان‌طور که پیش‌تر گفتیم، یکی از اهداف منتقدان زیست‌محیطی از بین بردن تقابل فرهنگ و طبیعت است. اما اینکه مقولات چگونه در آثار ادبی و هنر بازتاب می‌یابند خود به تنهایی بحث دیگری است. ولی در اینکه در آثار ادبی بازنمایی طبیعت و مظاهر طبیعی همواره حضور داشته و دارند، تردیدی نیست، هرچند نحوه بازنمایی و نگرش هنرمندان و چگونگی مواجهه نویسندگان با طبیعت در این سطور بیشتر قابل‌بحث خواهد بود، در هر حال، اگر طبق نکته‌ای که قبلاً بیان شد، خود اثر ادبی را یک محصول فرهنگی، و متن در نظر بگیریم، شاید بتوان ادعا کرد که خودبه‌خود مرز بین طبیعت و فرهنگ برداشته می‌شود. اما این یک سویه کل ماجرا است، در بطن نگرش نقد زیست‌محیطی (به رغم پذیرش مبدل شدن نشانه‌های طبیعی یا طبیعت به نشانه‌های فرهنگی و فرهنگ در متن) بحث ما درباره‌ی آسیب‌های وارده به محیط زیست و واکنش در قبال چنین مسئله‌ای است. ضمن اینکه در برخی موارد به هر حال ما برای تبیین دلالت‌های معنایی، اغلب در متن، ناچاریم تا تقابل‌های دوگانه، مانند فرهنگ و طبیعت را در شکل

تقابلی آن ارزیابی کنیم. در هر صورت تلاش می‌کنیم تا با در نظر گرفتن تمامی این نکات و سؤالات ممکن، بحث خود را پیرامون نقد زیست‌محیطی در ادبیات و هنر ادامه دهیم.

تلاش برای کنترل طبیعت را می‌توان در حصارهایی که در نخستین شهرها برای دفاع ساخته می‌شدند مشاهده کرد، که در واقع مرزهایی برای تمایز و جدایی بین فرهنگ و نافرنگ (طبیعت) به محسوب می‌شدند. طبیعت در شهرها برخلاف سایر صورت‌های زیستی، شکلی کنترل شده داشته است. به همین دلیل در شهرها تجربه زیستی، بر اساس ارتباط با مقولات طبیعت صورت نمی‌گیرد (Benton-Short & Short, 2008, pp.3-10). اما درباره ادبیات باید گفت که نخستین روش توصیف پدیده‌ها در ادبیات شاید همان کاربرد ادبیات به‌عنوان یک منبع یا داده اطلاعات از مکان‌ها باشد. ادبیات به‌عنوان یک منبع اطلاعات جغرافیایی درست مانند سایر منابع علمی در دسترس جغرافی‌دانان قرار دارد (کرنگ، ۱۳۹۰، ص. ۶۱). دنیلز و ریکرافت (1993) می‌گویند: رمان به‌عنوان یک اثر ادبی ذاتاً جغرافیایی است، دنیای رمان از موقعیت‌ها و بسترها، صحنه‌ها و مرزها، مناطق و افق‌ها ساخته شده است. مکان‌ها و فضاهای گوناگون در رمان را شخصیت‌های مختلف رمان از قبیل گویندگان داستان و شنوندگان که گویی آن را می‌خوانند، اشغال کرده‌اند. هر زمانی ممکن است نشان‌دهنده زمینه‌های متفاوت و بعضاً رقابت‌انگیز دانش جغرافیا باشد که از آگاهی حسی مکانی تا یک ایده تجربه‌شده توسط مردم یک ناحیه حکایت دارد (نقل‌شده در کرنگ، ۱۳۹۰، ص. ۶۲). این موارد گویای این است که ادبیات همواره محملی برای بازتاب و توصیف پدیده‌های طبیعت و طبیعی بوده است. اگرچه ادبیات این پدیده‌های طبیعی و جغرافیایی را صرفاً توصیف نمی‌کند، بلکه در مواردی این پدیده‌ها خلق می‌شوند، ساخته می‌شوند. اما این فرایند در رمان و در کل ادبیات گاهی بازتابی خیالی و فراتر از حقایق محض به خود می‌گیرد. به‌طور کلی رابطه ادبیات و هنر با فضا، با طبیعت، طبیعتی که نویسنده و هنرمند در آن زندگی می‌کند و در بسیاری موارد الهام‌بخش او در خلق آثار است، داستانی است کهنه و قدیمی ... و نشانگر این است که همواره بین خلاقیت‌های ادبی و هنری بشر و محیط زندگی‌اش ارتباط تنگاتنگی وجود دارد (کهنمویی‌پور، 2013). در دوره‌های بعدی به‌ویژه در شرایط پسامدرنیسم، بازتاب فضا و محیط شهری و معماری در ادبیات بیشتر تجلی می‌یابد. کرنگ^۱ (2011، صص. ۶۵-۶۶) می‌نویسد: ما نباید به داستان‌ها به‌طور گذرا توجه کنیم، زیرا برخی از بهترین نویسندگان درباره مکان‌ها، شعرا هستند، مثلاً در راستای آهنگ کاهش

روستاها می‌توانیم به شعر «گلد اسمیت» در رابطه با روستاهای مناطق بیابانی توجه کنیم. در این شهر، هر خانه خراب‌شده، یا به حاشیه رانده‌شده، از حس غم‌انگیزی صحبت می‌کند. این موضوع ما را آگاه می‌سازد تا بدانیم دنیای روستایی قدیم به‌وسیله صنعتی شدن منطقه ویران شده است. تحریک احساسات شاعرانه می‌تواند فضای شور و اشتیاق شدیدی را به وجود آورد. شعر بلیک^۱ تحت عنوان اورشلیم، دیدگاهی تجلیلی از قلب انگلستان به‌مثابه «کوه‌های سبز» به وجود آورده که در تضاد با «آسیب‌های شیطانی» فاسد انقلاب صنعتی است. پیروان رمانتیک او، همچون وردزورث^۱ در مورد کوه‌های اطراف دریاچه‌ها، مطالب مشابهی را به تحریر درآورده‌اند؛ جایی که او به تنهایی مثل یک ابر سرگردان در تلاش بود تا با یک احساس جادویی طبیعت را تفسیر کند. این دیدگاه رمانتیکی از چشم‌انداز تحقیق، عظمت طبیعتی را تفسیر می‌کند که مورد تجاوز انسان قرار گرفته است.

کرنگ به نقل از تریفت^{۱۱}، ادامه می‌دهد: «معنی ادبی تجربه مکان و تجربه ادبی که همان مکان هست، هر دو بخشی از یک فرایند فعال اساسی خلق فرهنگ و انهدام آن به شمار می‌روند. آن‌ها به‌وسیله نویسنده شروع یا قطع نمی‌شوند؛ در متن زندگی نمی‌کنند، تولید و توزیع را در بر نمی‌گیرند، با الگو و طبیعت خواننده آغاز یا پایان نمی‌یابند، بلکه وظیفه و کارکردی فراتر از همه این امور تلقی می‌شوند. همه آن‌ها لحظاتی از یک حرکت تاریخی مجتمع و باشکوه هستند» (همان، ص. ۶۶). بدین‌سان، ادبیات یک شبکه پیچیده معنایی است که مقولاتی مانند زمین، آسمان و حتی مکان، می‌تواند کاربردی استعاری داشته باشد، چنانکه گِرارد (2004) در کتاب نقد زیست‌محیطی، صحرا^{۱۲} و سکونت^{۱۳} را بدین شکل توضیح می‌دهد، او به تاریخچه صحرا و دلالت‌های فرهنگی آن اشاره می‌کند و صحرا را عاملی مهم برای ارتباط بین انسان و زمین در نظر می‌گیرد و در ادامه مفهوم سکونت را در ارتباط با تاریخ زندگی انسان و فعالیت‌های آدمی مطرح می‌سازد و پیامد آن را احساس مسئولیت می‌داند.

برتراند وستفال (2011, p.102) در بحث از ارتباط بین مکان و بازنمایی آن در آثار هنری، سه نوع ارتباط را مطرح می‌کند؛ تطابق مکانی^{۱۴} که به ارتباط حقیقی و روشن میان امر بازنمایی شده و مرجع آن می‌پردازد. مداخله چند مکانی^{۱۵} که برخلاف مورد قبلی، رابطه بین امر بازنمایی و مرجع آن، به حد ناپیدایی نزدیک می‌شود، تقریباً چند مکان در کنار هم متصور می‌شوند، و چندان توجهی به واقعیت ندارد و سیاحت غیرمکانی^{۱۶} که به ناکجاآباد و غیرمکان و فرامکان

اشاره می‌کند که هیچ اثری از آن نقشه جغرافیایی مشاهده نخواهد شد. این مورد شبیه «دیگر شهر» یا آرمان‌شهر لامکانی است که بر خیال استوار است. با وجودی که وستفال توضیحات خودش را در کتاب ژئوکرییتیسیم (نقد جغرافیایی) مطرح می‌سازد، ولی همواره پیوندی گاه نزدیک و نظری بین نقد زیست‌محیطی و نقد جغرافیایی احساس می‌شود، به‌واقع برای ترسیم و تحلیل بازنمایی مکان و فضا در ادبیات و هنر، می‌توان از نظریات وستفال بسیار بهره گرفت. از دیدگاه نظری در این بخش محدودیتی وجود ندارد، نگرش برخی از منتقدان و نظریه‌پردازان نقد جغرافیایی به نگرش‌های نقد زیست‌محیطی نزدیک است.

۶. زبان‌شناسی زیست‌محیطی^{۱۷}

نقد زیست‌محیطی، شاخه‌های گوناگونی دارد که با روش‌ها و رویکردهای مختلف پیوند یافته است، از جمله زبان‌شناسی زیست‌محیطی و اکوفمینیسم که شاخه‌های نقد زیست‌محیطی هستند. اصطلاح اکولوژی زبان برای نخستین بار توسط هاوگن^{۱۸} به کار برده شد، در این معنا، منظور هاوگن مطالعه تعاملی بین هرگونه زبان و محیط آن است. برای هاوگن زبان در بهترین شکل آن در بافت اجتماعی‌اش قابل‌درک بوده است، مهم‌تر از آن موقعیت‌های معینی است که شکل‌های خاصی از صحبت کردن را موجب می‌شود که مناسب‌تر از بقیه است (Haugen, 1972, pp.57-66). زبان‌شناسی زیست‌محیطی، به ارتباط بین زبان‌ها با همدیگر و ارتباط آن‌ها با محیط پیرامونشان گفته می‌شود. این تلقی هاوگن و تعریف وی از زبان‌شناسی زیست‌محیطی منجر به نظریه استعاری مفهوم زبان در محیط شد. بعدها مایکل هلیدی^{۱۹} (1992) محیط زیست را در معنایی زیست‌شناختی معرفی کرد و به نقش زبان در ارتقای محیط و نیز آسیب‌های وارده بر آن و ارتباط آن با کنش‌ها و پیامدهای اجتماعی را مورد مطالعه و تأکید قرار داد. درحقیقت نظریه زبان‌شناسی زیست‌محیطی هاوگنی، به عملکرد و نقش زبان توجه دارد و نگاه هالیدی بر تأثیر زبان در شکل‌گیری مشکلات زیست‌محیطی متمرکز است. این رویکرد به دیدگاه گفتمانی بسیار نزدیک است، تحلیل گفتمان هم بحث مهمی در بررسی متون مربوط به محیط زیست به شمار می‌رود و البته صرفاً محدود به تحلیل انتقادی گفتمان این متون، به‌منظور آشکارسازی معنا و مفروضات پنهان متن‌ها نیست. در این خصوص، هر و همکاران (1999)، معتقدند تحلیل انتقادی گفتمان، شامل تجزیه و تحلیل هرگونه گفتمانی است که

به نوعی، به آینده اکوسیستم جهان و محیط زیست آسیب وارد می‌کند. مانند گفتمان اقتصاد نئولیبرالیست، سیاست، مصرف، کشاورزی و... این رویکرد به بازنمایی و بررسی هرگونه گفتمانی که بتواند به جامعه و محیط زیست کمک کند نیز می‌پردازد. مثلاً هلیدی (2001, p.84) در مقاله «راه‌های جدید معنا: چالشی برای زبان‌شناسی کاربردی در مورد تأثیرات متقابل زبان بر جهان» می‌نویسد، در زبان‌های گوناگون، اسامی منابع طبیعی، در شکلی غیرقابل‌شمارش و حتی به صورت جمع به کار برده می‌شوند تا نامحدود بودن آن‌ها را نشان دهند، مانند انرژی، نفت، آب و...، این نگرش از نظر هلیدی، محافظه‌کاری در کاربرد زبان است. نگاه هلیدی، در حقیقت رویکردی انتقادی به این موضوع است. زبان‌شناسی زیست‌محیطی در مجموع، به موضوع تجلی و بازنمود محیط فیزیکی انسان‌ها در زبان تمرکز می‌کند و معتقد است که رابطه‌ای بسیار عمیق و معناداری بین زبان و محیط وجود دارد. البته منظور ما در این رویکرد، محیط به معنای جهان واقع و کنش‌های اجتماعی نیست، در حقیقت موضوع نقد این رویکرد تحلیل تأثیر زبان در تخریب محیط زیست است. این رویکرد به عنوان شاخه‌ای از نقد زیست‌محیطی می‌تواند در خوانش ادبیات، استفاده شود. چنان‌که تاکنون اشعار مختلفی با این رویکرد مطالعه شده‌اند. مطالعه پیرامون زبان و محیط اجتماعی و فرهنگی سابقه دیرینه در نوشتگان زبان‌شناسی دارد. سایر (1884/1939) جزو اولین زبان‌شناسانی است که به طور اخص ارتباط بین زبان و محیط زندگی را بررسی کرد و نشان داد چگونه عوامل بیرونی در زبان تجلی می‌یابند. وی در مقاله‌ای تحت عنوان «زبان و محیط زیست»، محیط مادی را از محیط اجتماعی متمایز می‌داند. محیط مادی عمدتاً به ویژگی‌های جغرافیایی یک منطقه مانند آب، کوه، دشت، ساحل، دریا و شرایط اقتصادی دلالت دارد. درحالی‌که منظور از شرایط اجتماعی، خصوصیات غیرمادی مانند شرایط فرهنگی، قومی، زبانی، مذهبی، و سیاسی یک جامعه است، اگرچه این تمایز برای تبیین و توصیف یک زبان مشخص با مشکلات نظری و عملی مواجه است، و دلیل آن زبان دربرگیرنده نمادهای پیچیده‌ای است که شرایط مادی و معنوی یک گروه اجتماعی به طور لاینفک در آن متبلور است (عموزاده مهدیرجی، ص. 2004). عموزاده مهدیرجی، در ادامه مباحث خود به تحلیل اشعار نیما یوشیج پرداخته است. به طور نمونه شعر زیر را مورد بررسی قرار داده است:

خشک آمد کشتگاه من
 در جوار کشت همسایه
 گرچه می‌گویند: «می‌گریند روی ساحل نزدیک
 سوگواران در میان سوگواران»
 قاصد روزان ابری، داروگ! کی می‌رسد باران؟
 بر بساطی که بساطی نیست
 در درون کومه تاریک من که نره‌ای با آن نشاطی نیست
 وجدان دنده‌های نی به دیوار اطاقم دارد از خشکی اش می‌ترکد
 چون دل یاران که در هجر یاران
 قاصد روزان ابری داروگ! کی می‌رسد باران؟

در این شعر اکثر ویژگی‌های جغرافیایی، زبانی و فرهنگی مازندران بازتاب یافته‌اند. در اینجا علاوه بر استفاده از واژگان محلی و واژگان مربوط به طبیعت مازندران، با باور بومی منطقه نیز مواجه هستیم. به‌عنوان مثال، تمایز بین «وگ» (قورباغه آبی که اصولاً در رودخانه و برکه‌ها زندگی می‌کند) و «داروگ» (قورباغه درختی که اصولاً در خشکی زندگی می‌کند) در فرهنگ مازندرانی بسیار مهم است. باور عموم مردم در گذشته این بود که آواز خواندن و (قورباغه آبی) نوید هوای صاف و آفتابی است، اما در مقابل آواز خواندن داروگ بشارت هوای ابری و بارانی است. احتمالاً تمایز بین «و» و «داروگ» و همچنین باورهای مربوط به هر یک، در فرهنگ‌های بومی دیگر ایران وجود ندارد. بنابراین، تأثیر فرهنگ عامه مازندران نیز در اشعار نیما به چشم می‌خورد (همان، ص. ۷۶-۸۲). در اینجا ادبیات، محملی برای بازتاب مؤلفه‌های طبیعی، فرهنگی و زیست‌محیطی می‌شود، ابزار زبانی و به‌کارگیری تمهیدات زبانی و ادبی از جمله استعاره، در چگونگی بازنمود طبیعت و محیط نقش مهمی دارند. گفتنی است که بگوئیم یکی دیگر از شاخه‌های نقد زیست‌محیطی، اکوفمینیسم^{۲۰} است. در این نظریه به ارتباط بین محیط زیست و رویکرد فمینیست توجه می‌شود، این نظریه عمل سلطه را در روابط مرد با زن و انسان با طبیعت بررسی می‌کند. برمن (۱۹۹۴) می‌نویسد: «اکوفمینیسم، نظریه و جنبشی برای تحولات اجتماعی است که مینا و اساس اکولوژی را با دیدگاه فمینیستی ادغام می‌کند و نیز مورد ظلم قرار گرفتن زن و طبیعت از طریق سازوکار زبان شکل می‌گیرد». در این دیدگاه برمن، مفاهیم استعاره‌ی جالبی نهفته است که وقتی سخن از دامان

طبیعت به میان می‌آید، زمین هم به مثابه استعاره‌ای از مادر تلقی می‌شود و از آنجاکه در نگاه سنتی، زن با مادریودگی تصور می‌شود، لذا او کسی است که مراقبت می‌کند، مظهری از زایش و باروری است که پرورش‌دهنده کودک است، پس او مملو از برکات است، چنان‌که ماحصل طبیعت و زمین نیز نامحدود و برای بشر هستند. در این دیدگاه عمدتاً نسبت مادر و زنان با طبیعت در شکل استعاری بررسی می‌شود.

زبان‌شناسی زیست‌محیطی و نقد زیست‌محیطی از نظر هدف و مواضع معرفت‌شناختی در یک راستا حرکت می‌کنند، زیرا مسئله بحران زیست‌محیطی حلقه مشترک آنهاست. بنابراین، اساساً گاهی همدیگر را به لحاظ دانش و مبانی نظری تقویت می‌کنند و از این رو، واگرا نیستند. اما از جهت روش‌شناسی با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند که در این فرایند گاهی ممکن است نسبت به هم واگرا عمل کنند.

۷. ادبیات نمایشی و محیط زیست

همان‌طور که می‌دانیم، دنیای درام و تئاتر، دنیایی انسانی است و اگر به همان تعاریف خیلی ساده و اولیه از تئاتر به‌عنوان آینه طبیعت، نیم‌نگاهی داشته باشیم، متوجه بازنمایی محیط و طبیعت به طرق مختلف در درام و تئاتر می‌شویم. به وضوح پیداست از زمان شکل‌گیری تئاتر و درام تاکنون، از نمایشنامه‌های کلاسیک یونانی گرفته تا درام‌های مدرن مانند آثار چخوف، ایبسن، اونیل و...، طبیعت و محیط همواره بازتاب هنری انتزاعی و گاه کاملاً ناتورالیستی داشته است، و همان‌طور که اشاره شد ادبیات همواره محملی برای تجلی جغرافیا و محیط طبیعی بوده است. «طی دهه‌های اخیر، نقد زیست‌محیطی در عرصه مطالعات تئاتر و اجرا، زمینه‌های توجه به ارتباطات و تعاملات انسانی، و نگرش‌هایی درباره جهان غیربشری (شخصیت‌های اسطوره‌ای افسانه‌ای و فضاها و جادویی) را که در درام و اجراهای مختلف پذیرفته و قابل مشاهده هستند فراهم آورده است. به علاوه، تولید آثار هنری جدیدی از درام زیست‌محیطی (شامل ارائه تفسیرهای اکولوژیکال از آثار موجود) و اجراهای فعالان محیط زیست به‌طور فزاینده‌ای ما را به سمت مطالعات بیشتری سوق می‌دهد و نیز فرضیه‌های فرهنگی درباره آن، برای مثال وابستگی میان بشر و جهان غیربشری، بی‌عدالتی اجتماعی / محیطی و یا تأثیرات و آثار محیطی به‌جامانده بر زندگی طبیعی بشر را مورد پرسش قرار می‌دهد (Richmond,)

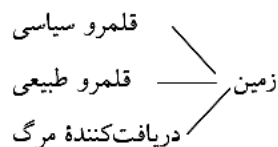
۲۰۰۶). ریچموند در ادامه شرح می‌دهد: یکی از مهم‌ترین دلایل معنایی، برای به وجود آمدن مطالعات تئاتر و اجرا، با استفاده از این چارچوب انتقادی، مینا قرار دادن بازاندیشی جدی‌تر چگونگی بازنمایی نوع بشر و محیط زیست در ادبیات نمایشی است. به جای تسلط دیدگاه انسان‌محور سنتی تئاتر غرب و تحقیقات نمایشی مرسوم؛ نقد زیست‌محیطی از این نظر به دیدگاهی تغییر می‌یابد که بشر را در نظامی با وابستگی‌های متقابل قرار می‌دهد، که به موجب آن در فرایند متقابل، اجساد انسان‌ها و حیوانات، زمین، گیاهان و درختان بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. درحقیقت در این چرخه طبیعی، هیچ عنصری بدون تأثیرپذیری از سایر عناصر باقی نمی‌ماند. بنابراین چه با فعالیت در چارچوب قوانین کلی سنت نمایشی و یا کار کردن به سبک و سیاق آثار معاصر، این تغییر، پژوهشگران و افراد کارورز را قادر می‌سازد نه تنها آثار مکتوب نمایشی بلکه آثار اجرایی را نیز بررسی کنند، تا آن نگرش‌هایی را که در ایدئولوژی‌های فرهنگی و سیاسی‌ای که درون مهم‌ترین مسائل اجتماعی و یا محیطی گذشته و حال قرار دارد را آشکار کنند و نیز آن ساختارهای ایدئولوژیکی‌ای را به چالش بکشند، که بی‌عدالتی‌ها اجتماعی و محیطی را به وجود می‌آورند و در صدد حفظ آن‌ها هستند. مثلاً، از این منظر انتقادی و زیست‌محیطی، کلس فضای اکولوژیکال نمایشنامه دکتر فاستوس را مطالعه کرده و می‌نویسد:

فضای زیست‌محیطی و جادویی دکتر فاستوس، تفسیر انتقادی اکولوژیک دکتر فاستوس اثر کریستوفر مارلو را معرفی می‌کند. با خواندن این نمایشنامه از پشت ذره‌بین نوشته‌های گوناگون درباره فلسفه طبیعی که مارلو با آن‌ها در کمبریج مطرح شده است، پی خواهیم برد که این نمایشنامه فراتر از یک داستان اخلاقی مسیحی صریح و فراتر از موضوعی در باب اشتیاق برای به دست آوردن قدرت سیاسی و یا ماوراءالطبیعه است. این درام از منظر انتقادی نقد زیست‌محیطی، تفسیری از توسعه، مصرف بیش از حد و افراطی‌گری به شمار می‌رود. شخصیت فاوست (برخلاف شخصیتی که در داستان اصلی وجود داشت) شخصیت بسیار مستقلی است که به‌طور خودخواهانه و فارغ از حد تعادل، خارج از نظم طبیعی مقولات و پیرامون رفتار می‌کند. این خودمحور بودن، او را به جای اینکه شخصیتی تراژیک باشد، به ضدقهرمان تراژدی کمیک تبدیل می‌کند (Cless, 2010, pp.145-168).

در ادامه مباحث بنا به مقدمات پیش‌گفته، یکی از نمایشنامه‌های یونان باستان، یعنی آنتیگونه اثر سوفوکل را نیز، با دیدگاه نقد زیست‌محیطی مورد مطالعه قرار می‌دهیم:

آنتیگونه و کرئون دیوانه‌وار با هم می‌جنگند. چراکه جنگشان سهمناک است. زیرا بی‌تردید هرگز دو موجود چنین همانند و ناهمانند وجود نداشته است. خصال یگانه، روح‌های متضاد، اراده‌ای انعطاف‌ناپذیر، اراده‌ای مشحون از سرسختی بی‌چون‌وچرا و مصلح به مدارایی که برای هر روح قاطع ضروری است. کرئون آنتیگونه را «طبیعت جان‌سخت» می‌نامد. غافل از آنکه با چنین توصیفی خود را وصف کرده است. او لاف می‌زند که طبایع جان‌سخت اغلب زودتر درهم می‌شکنند. مانند آهنی که در آتش سخت شده باشد و بسیار محکم به نظر آید (بونار، ۱۳۷۸ در: افسانه‌های سوفوکل).

اما مسئله ما در این فرایند تراژدیک چیست؟ وقتی با نگاه نقد زیست‌محیطی به جهان این نمایشنامه می‌نگریم، به‌واقع نگرش نویسنده و شخصیت‌ها و ارتباط آن‌ها با محیط طبیعی را می‌توانیم نمایان سازیم. در این نمایشنامه، ما با تقابل فرهنگ و طبیعت مواجه هستیم که در تراژدی‌ها نیز به نوعی نمود می‌یابد. در برخی از تراژدی‌ها، کنترل فرهنگی طبیعت به‌منظور توسعه سیاسی و اقتصادی منعکس شده است. مانند درام ادیپوس شهریار، ادیپوس به مردم شهر قول می‌دهد که طاعون را برطرف سازد، اما درحقیقت آلودگی یک شخص موجب آلودگی محیط شده است و لذا، ادیب با بازشناسی و تاوان تراژدیک به طاعون خاتمه می‌دهد (Cless, 2010). به همین منظور در برخی موارد، قوانین که ازجمله مصادیق فرهنگ است، باعث تغییر معنای طبیعت، به نفع فرهنگی شدن آن می‌شود، این مسئله در درام آنتیگونه به وضوح قابل‌بررسی است که چطور کرئون در دفاع از قوانین حکومتی، مخالف دفن جسد برادر آنتیگونه است. جسد باعث آلودگی طبیعت و محیط می‌شود، این به معنای چیرگی قوانین بر طبیعت است و ایضاً چیرگی فرهنگ بر طبیعت، آنتیگونه قوانین طبیعی را ارجح می‌داند و لذا هدف او دفن جسد برادرش است. ازاین‌رو، در این نمایشنامه زمین سه دلالت معنایی می‌تواند داشته باشد:

در اینجا کرئون با توسعه و دفاع از سازوکار سیاسی بر طبیعت چیره است و آنتیگون با دفاع از روند طبیعی دفن جسد، حامی طبیعت و زمین است. کرئون با دفاع از قوانین اجتماعی و حاکمیت،

و با جلوگیری از درخواست آنتیگونه برای دفن جسد برادرش، در حقیقت معنای فرهنگی و نمادین انسان را به معنای حیوانی و طبیعی‌اش تقلیل می‌دهد، ضمن اینکه حبس آنتیگونه در غار، و خودکشی آنتیگونه، غار را هم مبدل به مکانی برای دریافت مرگ می‌کند، اما این مرگ خودخواسته و از روی آگاهی است و لذا مرگ نمادین و واجد معناست. آنتیگونه با سرکشی و سرپیچی از دستور کرئون، عامل اصلی ایجاد تقابل بین حیات طبیعی و حیات اجتماعی فرهنگی است. طبیعت و حیات طبیعی و تنزل معنای فرهنگی و نمادین انسان به حیوانیت در این درام، در چالش با حیات فرهنگی و قوانین حاکم است.

۸. نتیجه

نقد زیست‌محیطی درصدد آشنایی‌زدایی از فضای محیط زیست و مسئول کردن نویسندگان به‌مثابه شهروندان در قبال فضای زندگی‌شان است. این رویکرد نقادانه در امتداد مطالعات شهری به بازنمایی فضاهای شهری از منظرهای مختلف نیز می‌پردازد و از منظری خواهان نگاهی انسانی به شکل‌دهی محیط زیست و فرهنگ‌سازی برای تجربه زیست‌همدلانه و اخلاقی انسان‌ها در کنار یکدیگر است. مسئولیت انسان در مقابل طبیعت و محیط زیست، بخشی از رویکرد اخلاقی متن زبانی است. حداقل به‌طور تلویحی و ضمنی، در متن زبانی می‌توان نشان داد که چگونه محیط زیست از بعضی جهات مسلم انگاشته شده و غیر قابل تغییر تلقی می‌شود. این در حالی است که محیط زیست فرایندی تغییر پذیر و پویاست. اگر یک متن زبانی از پس احراز چنین استانداردهای از پیش تعیین شده‌ای برنیاید در آن صورت نقش نقد زیست‌محیطی آن است که نشان دهد چگونه و کجاها این شرایط محقق نشده‌اند. عملاً دستور کار اخلاقی و سیاسی نقد زیست‌محیطی و نفی انسان‌گرایی، وجوه مشترک شاخه‌های مختلف نقد زیست‌محیطی و حتی زبان‌شناسی زیست‌محیطی است. زبان‌شناسی زیست‌محیطی و نقد زیست‌محیطی در قالب نقد مدرن عمل می‌کنند. به‌طور کلی زبان‌شناسی زیست‌محیطی و نقد زیست‌محیطی عرصه‌هایی هستند که ما را به حوزه پساانسان‌گرایی سوق می‌دهند. پساانسان‌گرایی، تلقی می‌کند که بی‌عدالتی و ستم در حق طبیعت چگونه موجبات مشکلات متعدد انسانی و اجتماعی را ایجاد کرده است. به‌عبارتی، پس انسان‌گراها با رویکردی شالوده‌شکنانه به متزلزل کردن تسلط انسان بر طبیعت می‌پردازند. نقد زیست‌محیطی در ابتدا بر روی متون زبانی تمرکز کرده است. اول از همه طبیعت‌نگاری اشعار

دورهٔ رمانتیک و سپس با تمام متن‌هایی که طبیعت را بازنمایی می‌کنند سروکار دارد. هدف اصلی این است که این گونه از بازنمایی‌ها از طبیعت شکافته و دیده شود و نشان داده شود که چگونه مفروضات پنهان این گفتمان‌های مختلف انسانی، به معضلات زیست‌محیطی دامن‌زده و می‌زند. فعالان نقد زیست‌محیطی و زبان‌شناسی زیست‌محیطی علاقه بسیاری به برانداختن و یا واساختن دوگانه‌های انسان / حیوان و انسان / طبیعت دارند. زبان، متن و محیط زیست، امروز رابطه‌ای دیالکتیک دارند و ادبیات در این چرخه ارتباطی، نقش دیگری را می‌تواند ایفا کند. در واقع در بستر مطالعات زبان‌شناسی زیست‌محیطی و نقد زیست‌محیطی، نشانه داده می‌شود که ادبیات معاصر چگونه قادر است، به بازنمایی وضعیت بحرانی محیط زیست واکنش نشان دهد و همچنین به این موضوع با نگرشی انتقادی بپردازد که زبان در ادبیات چگونه توانسته است، طبیعت را به امری مصنوع، غیرقابل تغییر، انتزاعی و رویایی تبدیل کند و این در حالی است که واقعیت بیرون از جهان ادبی، فضایی مخرب و نگران‌کننده است. مجموعه‌ای از واکنش‌های انتقادی در تحلیل زبان ادبی و نسبت آن با محیط زیست امروز و در آینده می‌تواند، ادبیات را به متن زبانی کاربردی و کنشگر تبدیل کند و نیز نقد زیست‌محیطی هم می‌تواند لایه‌های پنهان مواجههٔ رمانتیک ادبیات به محیط زیست را مورد نقد قرار دهد. پس نقد زیست‌محیطی در ادبیات هم جنبهٔ صرفاً تحلیلی دارد و هم جنبهٔ انتقادی.

۹. پی‌نوشت‌ها

1. William Rueckert
2. University of Nevada, Reno
3. association for study of literature
4. interdisciplinary studies in literature and enviroment
5. green studies
6. Donald Worster
7. anthropocentrism
8. M.Crang
9. Blak's poem
10. Wordsworth
11. N. Thrift
12. wilderness
13. dwelling
14. consensus homotopic

15. interference heterotopic
16. Excursus Utopian
17. ecolinguistics
18. E. Haugen
19. M. Halliday
20. ecofeminism

۱۰. منابع

- آیت‌اللهی، ح. (۱۳۸۸). *نوشتارهای هنری دینی*. جلد اول. تهران: اشتاد.
- ایبسن، گ. (۱۳۹۰). *از محیط تا فرهنگ: جنبه‌های پیوستگی*. ترجمه ن. نفیسه عروجی. *نشانه‌شناسی فرهنگی*. به کوشش ف. سجودی. تهران: علم. صص ۲۵۹-۲۹۳.
- بونار، ا. (۱۳۷۸). *آنتیگونه و لذت تراژیک*. ترجمه ش. مسکوب. مقاله در: *افسانه‌های تباہی*. نوشته سوفوکل. تهران: خوارزمی.
- پارساپور، ز. (۱۴۰۰). *اخلاق زمین: نقد متون عرفانی و ادبی با رویکرد اخلاق زیست‌محیطی*. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پارساپور، ز. (۱۳۹۱). *نقد بوم‌گرا، رویکردی نو در نقد ادبی*. *نقد ادبی*، ۱۹، ۶-۲۶.
- نکاوت، م. (۱۳۸۹). *مجموعه مقالات نخستین همایش ملی ادبیات فارسی و پژوهش‌های میان‌رشته‌ای بیرجند*.
- سعید، ا. (۱۳۷۷). *جهان، متن و منتقد*. ترجمه ا. افسری. تهران: توس.
- شعیری، ح. ر. و حیدری جامع بزرگی، ف. (۱۳۹۸). *ترسیم نشانه جغرافیایی در گفتمان رند در اشعار حافظ*. *حافظ‌پژوهشی*، ۲۲، ۷۳-۹۲.
- شعیری، حمیدرضا و سیدابراهیمی فاطمه (۱۳۹۸). *نشانه - بوم زیست ادبی: نظریه و روش*. *نقد ادبی*، ۴۶، ۹۱-۱۲۶.
- عابدی، س.، شاه ولی، م. و محقق داماد، م. (۱۳۹۱). *مبانی و رهیافت‌های اخلاق زیست‌محیطی*. تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- عموزاده مهدیرجی، م. (۱۳۸۳). *تجلیات زبان فرهنگ و محیط مازندران در اشعار نیما*. *جستارهای ادبی*، ۱۴۴، ۶۷-۸۲.
- کرنگ، م. (۱۳۹۰). *جغرافیای فرهنگی*. ترجمه م. قرخلو. تهران: سمت.

- کهنمویی پور، ژ. (۱۳۹۲). ادبیات، هنر و نقد جغرافیایی. در: کتاب نقدنامه هنر، در حوزه پژوهش و نقد هنر، ۴، ۷۵-۸۵. تهران، خانه هنرمندان ایران.
- کیان پور، م.، و فیاضی، م. (۱۳۹۶). مضامین زیست‌محیطی در اشعار گیلاکی براساس رویکرد نقد بوم‌گرا. مقاله در: نشریه ادبیات پارسی معاصر، ۳، ۴۳-۶۹.
- معینی، س.، چراغی، ر.، و رضی، ا. (۱۴۰۰). ضرورت‌ها و الزامات نقد زیست‌محیطی با نگاهی به کاستی‌های آن در مقالات ایرانی. مقاله در: نشریه نقد ادبی، ۵، ۱۴۵-۱۸۸.
- مقداری، ص.، و یوسفی، م. (۱۴۰۱). تحلیل گفتمان انتقادی متون تبلیغاتی مدارس طبیعت: با رویکرد زبان‌شناسی زیست‌محیطی. جستارهای زبانی، ۱، ۹۹-۱۲۷. شماره ۱.

References

- Abedi, S., Shah Vali, M., and Mohagheg Damad, M. (2011). *Basics and approaches of environmental ethics*. Hekmat and Philosophy Research Institute of Iran. [In Persian].
- Amoozadeh Mehdirji, M. (2003). *Manifestations of language, culture and environment of Mazandaran in Nima's poems*. *Literary Essays*, 144, 67-82. [In Persian].
- Ayatollahi, h. (2008). *Religious artistic writings*. Eshtad. [In Persian].
- Barry, P. (2002). *Beginning theory: An introduction to literary and cultural theory*. Manchester University Press.
- Benton-Short, L., and Short, J. R (2008). *Cities and Nature*. Rutledge Press, London and New York.
- Berman, T. (1994). *the Rape of Mother Nature? Women in the Language of Environmental Discourse*, in: *Trumpeter: Journal of Ecosophy*. Vol 11, no 4. Pp: 173178.
- Bonar, A. (1999). *Antigone and Tragic Pleasure*. Translation of Sh. Meskoob

Article in: Legends of Thebes. Written by Sophocles. Tehran: Kharazmi. [In Persian].

- Buell, L. (2001). *Writing for an endangered world: literature, Culture, and Environment in the US*. and beyond. Harvard University Press. Massachusetts.
- Buell, L. (2005). *The future of environmental criticism: Environmental crisis and literary imagination*. Blackwell.
- Cless, D. (2010). *Ecology and environment in European drama*. Routledge
- Crang, M. (2011). *Cultural geography*. Translated by M. Qerekhlu, Samt. [In Persian].
- Garrard, G. (2004). *Ecocriticism*. Routledge Press, London and New York.
- Glotfelty, C., and Fromm, H. (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. University of Georgia Press. US.
- Halliday, M. A. K. (1992). *New Ways of Analysing Meaning: the challenge to applied linguistics*. In: M. Pütz (Ed.) *Thirty years of linguistic evolution*. Benjamins, Amsterdam. Pp. 59–96.
- Harré, H. R., and Jens, B., and Peter, M. (1999). *Greenspeak: a Study of Environmental Discourse*. SAGE, London.
- Haugen, E. (1972). *The Ecology of Language, the Ecolinguistic Reader: Language, Ecology, and Environment*. Eed: Alwin Fill and Peter Mühlhäusler, Continuum, New York. Pp. 5766.
- Holden, A. (2003). *In Need of New Environmental Ethics for Tourism?* In: *Annals of Tourism Research*. 30. 1. Pp. 94–108.
- Ibsen, G. (2010). *From Environment to Culture: Aspects of Continuity*. Translation: N. Nafiseh Orooji. *Cultural semiotics*. by efforts of F. Sojoodi, Tehran, Elm. pp. 259-293. [In Persian].
- Kahnemouipour, Zh. (2012). *Literature, art and geographical criticism*. In: *Art Criticism Book, in the field of art research and criticism*, 4, 75-85. Tehran Iranian

artists Forum. [In Persian].

- Kianpoor, M., and Fayazi, M. (2016). *Environmental themes in Gilaki poems based on the ecological criticism approach*. Article in: Contemporary Persian Literature Journal, 3, 69-43. [In Persian].
- Meeker, J.W. (1997). *The Comedy of Survival: Studies in Literary Ecology*. third edition, University of Arizona Press. US.
- Meghdari, S., and Yousefi, M. (2022). *Critical discourse analysis of advertising texts of nature schools: with the approach of environmental linguistics*. Linguistic Essays, 127-99. Number 1. [In Persian].
- Moini, S., Cheraghi, R., and Razi, A. (2021). *Necessities and requirements of environmental criticism with a look at its shortcomings in Iranian articles*. Article in: Literary Criticism Magazine, 5, 188-145. [In Persian].
- Parsapoor, Z. (2011). *Ecological criticism, a new approach in literary criticism*. Literary criticism, 19, 6-26. [In Persian].
- Parsapoor, Z. (2021). *Earth ethics: Criticism of mystical and literary texts with the approach of environmental ethics*. Tehran: Publications of Humanities and Cultural Studies Research Institute. [In Persian].
- Richmond, J. D. (2006). *Introduction: Ecocriticism*. In: Journal of Dramatic Theory and Criticism, Vol. XX, No. 2, pp: 123126.
- Said, A. (1998). *The world, the text and the critic*. Translation: A.Afsari, Tehran: Toos. [In Persian].
- Schilbrack, K. (2002). *Thinking through Myths, Philosophical perspectives*. Routledge Press, London and New York.
- Shairi, H.R., and Heydari Jame-Bozorgi, F. (2018). *Drawing the geographical sign in Rand's discourse in Hafez's poems*. Hafez Research, 22, 92-73. [In Persian].
- Shairi, H.R., and Seyedabrahimi, F. (2018). *Sign - literary ecology: theory and method*. Literary criticism, 46, 126-91. [In Persian].

- Westphal, B. (2011). *Geocriticism: Real and Fictional Spaces*. Translated: Robert T. Tally Jr. Palgrave Macmillan. London, UK.
- Worster, D. (1993). *The Wealth of Nature: Environmental History and the Ecological Imagination*. Oxford University Press. Oxford.
- Zekavat, M. (2010). *Collection of articles of the first national conference of Persian literature and interdisciplinary studies* in Birjand. [In Persian].
- Daniels, S., and Rycroft, S. (1993). *Mapping the Modern City: Alan Sillitoe's Nottingham Novels*. In: *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, Vol. 18, No. 4. Pp. 460-480.